

Een aparte vermelding verdienen tenslotte ook enkele bijdragen in verband met urbanisatie en historische stadstopografie. Stedebouwkundige aspecten worden aangesneden door J. A. Dupont (Bergen in de late middeleeuwen), Chr. Piérard (de evolutie van de wijk Saint-Germain in Bergen) en J.-P. Ducastelle (Aat in de negentiende eeuw). Bronnen voor de historische stadstopografie worden besproken in twee cartografische artikelen (R. Sévrin over Doornik, Cl. Lemoine-Isabeau over Aat) en in de bijdrage van J.-M. Depluvez over enkele zeventiende-eeuwse stadsgezichten, getekend door Adam Frans van der Meulen in opdracht van de Franse koning Lodewijk XIV. Deze documenten bevatten interessante en kennelijk zeer betrouwbare informatie over het toenmalige stadsbeeld van Doornik, Aat en Charleroi. Ze bewijzen ook weer eens dat in buitenlandse archieven en collecties soms belangrijke en weinig bekende iconografische documenten over Belgische steden bewaard worden.

Aan het einde van de bundel zijn korte samenvattingen van alle bijdragen opgenomen in het Frans, Nederlands en Engels. Een lofwaardig initiatief, dat de internationale verspreiding van de publikatie alleen maar ten goede kan komen. Het valt enkel te betreuren dat de Nederlandse samenvattingen in een soms erg kreupele taal zijn gesteld.

M. Ryckaert

C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950, een sociologische benadering* (Werken uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor geslacht- en wapenkunde X; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1986, 280 blz., f49,50, ISBN 90 6707 126 9).

Archiefvorming was geen bezigheid waartoe de Hollandse regentenfamilies sterk geneigd waren, zo blijkt al uit de achttiende-eeuwse testamenten en boedelbeschrijvingen. Men kan twisten over de vraag of dit te wijten is aan een onvoldoende ontwikkeld 'dynastiek besef', of aan het feit dat betrokkenen slechts zelden beschikten over een landgoed waarvan de (op een vaste lokatie berustende) administratie als een natuurlijke kern voor een dergelijk archief kon fungeren.

Hoe het ook zij, het archief van de familie Teding van Berkhout is een nogal bijzondere verzameling, want het bevat een grote verscheidenheid aan documenten, zowel persoonlijke als zakelijke, en omspannt een periode van vier eeuwen. Bij hen lijkt het dynastiek besef derhalve wel tot ontplooiing te zijn gekomen. Dit archief vormt een goede basis voor een in Nederland zelden beoefend genre, de serieuze familiegeschiedenis. Alleen al om deze reden is het boek van Schmidt een opmerkelijke verschijning, dat met te meer vreugde begroet kan worden omdat het een vergelijking met overeenkomstige buitenlandse publikaties met glans kan doorstaan.

De familie Teding van Berkhout geniet de laatste jaren vooral bekendheid door verschillende publikaties die (mede) op haar archief gebaseerd zijn. De verrichtingen van de familieleden in het zo rijk gedocumenteerde verleden geven voor al die belangstelling wat minder aanleiding. Voor Schmidt is dat geen handicap, want hij is eigenlijk geïnteresseerd in de ontwikkeling van de gehele Hollandse regentenstand. Het 'gewone' van de Berkhouten komt hem daarom juist goed uit. In zijn betoog verbindt hij steeds de wederwaardigheden van de familie aan die van het milieu waarvan zij deel uitmaakten.

Dat de familie niet in alle opzichten gewoon was, is hiervoor reeds gesuggereerd. Het lijkt mij niet uitgesloten dat het wij-gevoel van de Berkhouten danig aangemoedigd is door hun

weinig honkvaste gedrag. Nadat zij zich via de geëigende weg van succes in ambacht en handel in het begin van de zestiende eeuw een plaats hadden veroverd in de Hoornse vroedschap, werd de basis halverwege de eeuw reeds naar Monnickendam verlegd. Als pensionaris van die stad maakte mr. Adriaan Teding van Berkhout (1571-1620) de 'grote sprong voorwaarts'. Hij wist door te dringen in het Haagse regeringscircuit en behoorde aldaar tot de aanhangers van Oldenbarneveltdt. In 1604 huwde mr. Adriaan een gefortuneerde regentendochter uit Delft en daar vestigde hij zich enkele jaren later ook. Sindsdien was Delft de thuisbasis voor de hoofdtak van de familie, al bleef die daar, als ferm staatsgezind in een overwegend Oranje-gezinde vroedschap, politiek een beetje buitenstaander.

Het tijdvak tussen 1650 en 1780 heet bij Schmidt de periode van consolidatie, een typering die strookt met het uit de literatuur bekende beeld. Daaruit was ook wel bekend dat de jaren na 1780 ingrijpende veranderingen brachten. De schrijver weet op die veranderingen echter een scherp licht te werpen. In het voorafgaande heeft hij laten zien hoe het monopolie op de ambten een hoeksteen vormde in de sociale positie van het patriciaat. De ambten, en de status die ze met zich brachten, konden bijvoorbeeld op de huwelijksmarkt tegen baar geld afgeruild worden. De teloorgang van het politieke monopolie, vooral na 1795, had daarmee ook belangrijke financiële gevolgen voor het patriciaat. Men werd gedwongen naar andere wegen te zoeken om het familiekapitaal in stand te houden. Dat dit in de negentiende eeuw onder meer leidde tot een grotere betrokkenheid bij het bedrijfsleven dan veelal is aangenomen, is een van de interessante conclusies van het boek.

Van veel groter belang lijkt mij echter het instrumentarium dat Schmidt ontworpen heeft om de door hem bestudeerde ontwikkelingen te analyseren. Daarin staat het begrip 'maatschappelijk vermogen' centraal. Dit maatschappelijk vermogen is weer te ontleden in de componenten 'sociaal-economisch', 'sociaal-politiek' en 'sociaal-cultureel', nader benoemd als financieel beheer, politieke strategie en sociaal beheer (huwelijk, opvoeding, et cetera). Deze componenten vulden elkaar aan en droegen zo elk het hunne bij tot de instandhouding van de sociale positie van de regentenfamilies. Zo even is reeds aangeduid hoe een door externe invloeden veroorzaakte verandering in de ene component ook gevolgen in de andere had. Door deze werkwijze ontstaat een helder inzicht in de handelingen van de regentenfamilies.

Juist omdat hij zichzelf zo'n voortreffelijk gereedschap heeft verschaft, valt het te betreuren dat Schmidt er niet overal consequent gebruik van heeft gemaakt. In de paragraaf die is gewijd aan het vraagstuk van de aristocratisering tijdens de zeventiende en achttiende eeuw wordt bijvoorbeeld met klem betoogd dat deze zich niet uitstrekke tot het financieel beheer. De beleggingspolitiek bleef, aldus Schmidt, sterk gedomineerd door nuchtere economische overwegingen. Om die reden werd er niet in grond, maar in obligaties belegd. Maar hoe het nu komt dat juist in de financiële sfeer, met zijn ontegenzeggelijke eigen mentaliteitscomponent, de aristocratisering zo volledig achterwege bleef, terwijl die zich op politiek en sociaal-cultureel terrein volgens de auteur krachtig doorzette, blijft raadselachtig.

Ten aanzien van de aristocratisering lijkt Schmidt zich in het algemeen te kunnen vinden in de visie die Roorda reeds in *Partij en factie* ontvouwde, namelijk dat de ontwikkelingen in Holland aansloten bij vergelijkbare processen elders in Europa. Schmidt werd hier mede geïnspireerd door Norbert Elias, die in deze periode een wederzijdse 'Durchdringung von Verhaltensweisen des Adels und des Bürgertums' constateert. Maar waar Elias zich baseert op de Franse situatie, had men van dit boek dan toch wel graag een antwoord gekregen op de vraag hoe het komt, dat de volkomen verschillende krachtsverhoudingen tussen adel en burgerij in Holland desondanks tot een vrijwel identieke uitkomst leidden.

Dergelijke aanmerkingen zijn echter niet fundamenteel. Schmidt heeft een boek gemaakt dat de Hollandse regentenfamilies over een ongebruikelijk lange periode volgt en hun doen en laten helder analyseert. De daartoe ontwikkelde methodiek heeft een waarde die het onderwerp zelf ruimschoots overschrijdt. Daarenboven is het boek, dat als sociologische dissertatie aan de Universiteit van Amsterdam werd verdedigd, voortreffelijk geschreven en fraai geïllustreerd.

M. Prak

P. M. M. Klep, e.a., ed., *Wonen in het verleden 17e-20e eeuw. Economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie* (NEHA-series III, 1; Amsterdam: Nederlands Economisch-Historisch Archief, 1987, 305 blz., f29,90, ISBN 90 71617 02 5).

Dit boek over de geschiedenis van het wonen in Nederland van de zeventiende eeuw tot 1940 vormt het eerste deel van een nieuwe serie uitgaven van het Nederlands Economisch-Historisch Archief. Hierin worden boeken opgenomen over onderwerpen die ook voor anderen dan historici en economen interessant zijn. De bijdragen waren oorspronkelijk 'papers' voor de negende conferentie maatschappijgeschiedenis die in 1985 werd gehouden. Het boek begint met een algemene inleiding en wordt afgesloten met een bibliografie van na 1965 verschenen literatuur. Het eigenlijke boek bestaat uit vier delen: Wonen en economie, wonen en sociale politiek, denken over bouwen en wonen en tot slot wooncultuur. Ieder deel wordt ingeleid door een redacteur.

Tussen het moment van de keuze van het onderwerp en de conferentie lag twee jaar. Dat lijkt heel lang, maar de ervaring leert dat er dan nauwelijks tijd is voor nieuw onderzoek. Veelal zijn de organisatoren aangewezen op hen die al langer met het onderwerp bezig zijn of die tijdens hun onderzoek zijdelings met het thema van de conferentie in aanraking kwamen. Deze keer was het onderwerp zo ruim dat er geen tekort aan schrijvers was: zestien auteurs hebben een artikel aan de bundel geleverd. De gevolgen van deze opzet zijn tweeledig: enerzijds kan iedereen die zich voor het wonen in het verleden interesseert in dit boek wel iets aardigs aantreffen, anderzijds liggen de onderwerpen zo ver uit elkaar dat er eerder sprake is van een lappendeken dan van een schilderij. De keuze van veel promovendi als auteur heeft ertoe geleid dat vele bijdragen als onderdeel van een groter onderzoek gepresenteerd worden. Aanpak en stijl hebben daar nogal eens van te lijden gehad. Voor een groter publiek zijn de bijdragen nogal specialistisch, terwijl zij voor de echte kenners achterhaald zijn of worden door publikatie van het hele onderzoek. Korthedshalve wordt vaak niet alleen naar eerdere publikaties van de auteur verwezen, maar ook naar een toekomstig groter werk dat door de lange publikatietijd van de bundel in enige gevallen inmiddels verschenen is.

Het eerste artikel van A. Knotter handelt over 'Bouwgolven in Amsterdam in de 17e eeuw'. Op bewonderenswaardige wijze wordt met gegevens als het aantal ondertrouwe bouwambachtslieden en het aantal voltooide percelen getracht de conjunctuur van het bouwen te achterhalen. Een verklaring van de gevonden 'building cycle' blijft echter problematisch. D. J. van der Veen komt in zijn 'Bestedingen aan huur door arbeidersgezinnen aan het begin van de 20e eeuw' tot de conclusie dat de huisvesting van arbeiders al voor het einde van de eerste wereldoorlog aan het verbeteren was. De geconstateerde daling van één- en tweekamer-woningen zal waarschijnlijk vooral buiten de grote steden in het westen hebben